

FILOZOFSKI ASPEKTI HRVATSKOG LATINIZMA 18. STOLJEĆA

FILOZOFIJA U STIHOVIMA

Ljerka Schiffler

Naslovom naznačena problematika uvodi u nekoliko mogućih vidova istraživanja koja su predmet kako povijesnofilozofskog, estetičkog tako i književnoteorijskog i kritičkog znanstva. Ona se naime kreće oko temeljnog pitanja na koje pokušava odgovoriti svaka sa svoje strane, i filozofska i književna historiografija, razumijevanja kako pjesništva tako i filozofije i njihova odnosa, pitanja o tomu je li naime književnost jedno od sredstava kojim se prenose ideje (u čijem se obzoru kreće i estetika racionalističkoga stoljeća), pa je dakle riječ o zajedništvu jezika i mišljenja samog, i otvorena mogućnost govora o filozofskom obzoru pjesničkog djela, o vjekovnoj bliskosti pjesništva i mišljenja, o samoj naravi tog odnosa kao i o konkretnim vidovima njegova pojavljivanja. Teorijske formulacije tog vida problema naći ćemo u novovjekovnoj filozofiji M. Heideggera, u njegovoj analitici bića i jezika i shvaćanju o tomu kako je cjelokupno refleksivno mišljenje pjesništvo, a cjelokupno pjesništvo mišljenje (»Der Weg zur Sprache«). Spekulativne osnove velikih pjesničkih spjevova i uključivanje filozofske tematike u pjesničke slike svijeta (epikurejske u Lukrecijevu, tomističke u Danteovu, keplerovske i rusovske u Hölderlinovu, starogrčke u Goetheovu, spomenimo tek neke primjere iz svjetske književnosti), motivsko-tematsku i idejnu podudarnost i srodnost filozofskih tezerija i pjesničkog iskustva bogatog corpora hrvatske književnosti susrećemo od

najranijih razdoblja hrvatskog latinizeta, srednjovjekovlja, tekstova filozofsko-teološke i refleksivno-nabožne naravi, preko humanističko-renesansnih stoljeća pa sve do preporodnog razdoblja i 18. stoljeća o kojem je ovdje riječ. Različite misaone struje, platoničko-neoplatoničke, aristotelovske, kršćanske filozofske i teološke misli, različite tradicije, patrističko-skolastičke, augustinske, skotističke i tomističke, našle su odjeka u interesu i ukusu, refleksiji i filozofskoj tematici niza hrvatskih pisaca od Marulića, Bunića, do Gundulića i pisaca kasnijih razdoblja, u njihovim kozmološkim, antropološkim, moralno-etičkim, estetičkim i gnoseološkim postavkama.

Razumijevanje poetike hrvatskih latinista 18. stoljeća kao i hrvatskog latinizeta u cijelosti, kao »fenomena europske razine« (Ijsewijn), sagledavamo u ovom našem pokušaju u sklopu samog razumijevanja domaćeg, hrvatskog a potom i šireg, europskog filozofskog nasljeđa kroz dijalog pjesnika i mislitelja (tu valja dodati i znanstvenika), a koji dijalog kontinuirano traje od početaka njihova zajedništva pa do njihova polariziranja, konfrontiranja pjesništva i filozofije. Taj se dijalog pokazuje poticajnim i modernoj novovjekovnoj svijesti, njenoj upitanosti o pjesničkoj naravi mišljenja, o pjesništvu i mišljenju kao »susjednim izdancima« (prema Heideggeru). Na pitanje upućeno dosta kasnije »Znanosti ... zašto tako vrebaš pjesnikovo srce?« (a postavlja ga Edgar Allan Poe), imao je odgovor hrvatski latinistički pjesnik 18. stoljeća: o Stayevu pothvatu izlaganja Descartesove filozofije Vice Petrović piše kako je samo pjesnik dorastao toj zadaći, »izraziti sretno sve misli jednog nauka«¹. O toj unutarnjoj moći pjesnika — nerijetko erudita, široke kulture, filozofski i teološki obrazovanih, poznavatelja klasične kulture i jezika, vrsnih versifikatora i stilista (posebice kad je riječ o hrvatskim latinistima), upućenih kako u znanstvena dostignuća svoga vremena tako i u tajne filozofije — nalazimo u izjavama samih autora. O sposobnosti pjesnika da opsežnu i tešku filozofsku građu izlože lako, ne u teškoj ozbiljnosti i prikažu u njenoj biti, »ne dodirujući tek opća načela, i to površno«, nego pjesničkom ljepotom začinjući filozofsko razlaganje, govori i Ruđer Bošković, »vizionar u prijelomima filozofije, znanosti i društva«², obraćajući se marnom čitaocu u svom Predgovoru Stayjeve »Novije filozofije u stihovima«³.

Ma koliko se razlikovala gledišta pisaca različitih razdoblja hrvatske književne povijesti spram ukupnog filozofskog nasljeđa, ona su nam od bitnog značenja za razumijevanje kako cjelokupnog razvoja europske duhovne svijesti i pravce njene kulture, tako i hrvatskih pjesničkih naraštaja. Činjenica je da pritom

nije tek riječ o pukom importu, prihvaćanju stranih poticaja i ugledanju na strane uzore, nego i o individualnim značajkama i vrednotama hrvatskog latinista kao izrazu i afirmaciji hrvatskog kulturnog i duhovnog bića, o doživljajno-spoznajnom, umjetničkom i znanstvenom interesu naših autora. U njihovim djelima možemo pratiti putove recepcija filozofskih ideja, primanja, transformacija ali isto tako i raskidanja s nasljeđem tradicije i otvaranja fundamentalno novih obzora mišljenja (kao što je to slučaj s epohalnim djelom jednog od najvećih hrvatskih mislitelja, R. J. Boškovića)⁴.

Od razdoblja retoričke i humanističke kulture 15. i 16. stoljeća nadalje, od Marulića pa sve do posljednjih dubrovačkih latinista 18. stoljeća, usporedo sa zazorom od apstraktnih filozofskih doktrina, štoviše njihovim ironiziranjem i otvorenim komičkim humorom i kritikom (protiv smutljivih filozofa, pretjerane, pedanterije, lažne učenosti i lažne kulture, njegovanih razgovora filozofa i pedanterije, piše primjerice Rastić, kritizirajući pritom prosvjetiteljske francuske ideje) pišu se i apologije filozofskom umu. Ono što se pritom pokazuje bitnim jest jedna konstantna orijentacija kojom se afirmira životna filozofija, života koji se slaže sa zdravim razumom: prazan stol jest taj koji pokazuje granice znanosti, blijediti valja radije za djevojkom negoli za filozofom, oštrini uma suparnicom je ljepota koja nadilazi plemenita umijeća (Rastić). Tako i o problemima znanosti pišu oni koji sami nisu znanstvenici (I. Bizzarro piše stihove o astronomiji, Arhimedu i Newtonu), pišu i pjesnici, oni koji su, poput Staya, »zaogrnuti Lukrecijevim plaštem i obdareni Platonovim umom«, »slaveći pobjedničkom pjesmom otkriće prirodnih tajni«, oštroumni Stay, »pobjednik«, kako ga naziva njegov zemljak Marko Faustin Galjuf. U svojoj »Navis ragusina«, odaje on počast ne samo Stayu, nego i Kuniću, Boškoviću i Getaldiću, Dubrovčanima sjajnog talenta, prvacima filozofije, pjesništva i znanosti, s kojima Dubrovnik stoji uz bok Toskani koja hvali svog Galileja, Francuska Descartesa i Engleska Newtona. A Zamanja, u jednoj pjesmi posvećenoj Dubrovčaninu Volantiću, ističe one koji su ures domovine i kojima »će se diviti mladež inozemna našem blagu«. U istom će smislu Fortis u svojoj korespondenciji iskazivati svoje pohvale Dubrovniku kao »kruni zemalja«, razumijevajući pritom njegove doprinose europskoj kulturi i znanosti.

Podsjetimo na davnašnju hvalu »otajne i divne moći« pjesničkog djela i na vrijednosti koje mu kao »Nauku mudrosti« pridaje Mavro Vetranović, »središnja ličnost dubrovačkog književnog kruga iz sredine 16. stoljeća« (Rafo Bogišić).

Književno, filozofski i znanstveno obrazovane ličnosti dubrovačkog kulturnog kruga 18. stoljeća, originalni i stvaralački mislitelji, ljubitelji ljepote, mudrosti i znanosti, koji studiraju ili predaju na stranim učilištima, ugledni su članovi domaćih i stranih akademija i učenih društava, vode međusobno dijalog. Međusobno potiču jedni druge, nagovaraju na bavljenje znanošću ili filozofijom, poput Bošković Staya, ili Fortis Mihi Sorkočevića. Već je, primjerice, utvrđeno značenje domaćih akademija koje su, isprva tek duševna rasonoda njenih osnivača i članova, poprimale šire općedruštveno, prosvjetno i kulturno obilježje i postajale unekoliko znanstvenim ustanovama, povezanim s onima prosvijećene Europe, zahvaljujući vezama pojedinaca, kao što je to slučaj s dubrovačkim akademijama, na što upozorava Fortis u jednom svom pismu 1788., upućenom Tomi Basiljeviću: »Sada još nedostaje ovome gradu jedna akademija korisne i domoljubne učenosti koja bi postala središtem znanja nacije... Ja se nadam da ćete Vi skupiti jedno društvo dostojno našeg stoljeća...«⁵. O takvoj ideji društva mislitelja, znanstvenika i pjesnika, povezanog zajedničkim zavičajem, prijateljstvom, interesima, svakodnevnim drugovanjem, osobnim i duhovno-intelektualnim dijalogom, svjedoče brojna djela, posvete i epistolografija. Posebice je znakovit upravo filozofski (možemo utemeljeno dodati, i pjesnički) dijalog Benedikta Staya i Ruđera Boškovića. Vođen u središtu znanstvenih i filozofskih krugova i akademija Europe, taj je dijalog svoj konkretizirani oblik dobio u Stayevom pjesničko-filozofskom djelu »Philosophiae recentioris... versibus traditae libri x cum adnotationibus et supplementis P. Rogerii Josephi Boscovich« (»Novija filozofija u stihovima«) u kojemu se Bošković javlja kao koautor, nadopisujući mu komentare i dopune i tumači Stayeve filozofske poglede. O tomu do danas još uvijek nemamo kako djelomične, tako ni cjelovite analize, književno-teorijske kao ni filozofske, kao ni prosudbe filozofskog Stayevog razumijevanja i tumačenja Boškovićeve filozofije koja je predmetom desete njegove knjige. To pitanje pogađa naslovom naznačenu tematiku koja se odnosi na *dijalog* pjesnika i filozofa, na sam odnos pjesništva i filozofije, ovdje konkretno Bošković-Stay i Stay-Bošković, na pitanje o karakteru takva posla kao što je to stihovanje fizike i filozofije (radi li se o promašenu poslu, kako s pravom postavlja pitanje Z. Posavac, ujedno i nalazeći odgovor u razumijevanju duhovno-filozofskog konteksta razdoblja⁶, kao i na pitanje kako pjesnik tumači filozofa i kako filozof tumači pjesnika (ti se međusobni dodiri, utjecaji i odnosi nastavljaju; jedan od primjera takva odnosa jest i činjenica da Ivan Bizzarro 1817. na akademiji Veneto Ateneo tumači Boškovića).

Odnosi se to isto tako i na dijalog hrvatskih latinističkih pisaca, pjesnika i filozofa koji stvaraju određenu duhovnu klimu u kojoj nam se pokazuje kako se ta prastara, duboka unutarnja veza filozofije, umjetnosti, znanja i pjesništva, nastojanje na očuvanju jedinstva svijeta, jedinstva istine i ljepote, kroz umjetnost i znanstvene istine novog modela prirode i njena poimanja nastavlja i dalje (sve do braće Benedikta i Kristofora Staya), da bi svoju zrelu, gotovo manifestnu formulaciju našla u ZAZIVU MUDROSTI kojim Benedikt Stay otpočinje svoj ep »Philosophiae versibus traditae libri sex« (koja je doživjela tri izdanja /I. izd. Venetiis 1774, II. izd. Romae 1747, III. izd. Venetiis 1749/). U povijesti hrvatske estetičke i poetološke refleksije, vezano uz kult i zazive muza kao čuvarica i zaštitnica mudrosti i ljudskih umijeća, od Jana Panonija, Marka Marulića, Marina Držića, Ilije Crijevića, Jakova Bunića, Dinka Ranjine, Hanibala Lucića, Petra Hektorovića, nadalje, u različitim se varijantama ovim toposom (inače toposom i cjelokupne europske književne tradicije) međutim iskazivao uz teorijsko-književni (fenomen »svetog govora pjesnika« /B. Stay/, obdarena velikim umom i mudročću, »svjedoka i promatrača božanskih djela prirode« /Ch. Stay/, pitanje umjetničkog stvaranja, uloga mašte, nadahnuća, pjesničkog talenta i obrazovanja, konačno spoznajne funkcije umjetnosti), i jedan drugi, bitno filozofski vid samog problema. U tom valja motriti dublje značenje fenomena »poučnog pjesništva« racionalističkog stoljeća⁷. Ličnost koja je filozofski obilježila stoljeće, Ruđer J. Bošković, prvi u rimskom neoklasicističkom krugu (B. Zamagna, R. Kunić, B. i Ch. Stay) — filozofa, pjesnika, umjetnika i znanstvenika koji uzajamno surađuju, jedni su drugima učitelji i vodiči — koristi se latinskim stihom za filozofsko razmišljanje. Naznačujući znanstveno izlaganje svoje teorije temom svog latinskog spjeva »De Solis ac Lunae defectibus«, Bošković umjesto »božanstva s Pinda« i »skupa učenih sestara« zaziva novo, moderno božanstvo — znanost — kroz osobu Newtona. »Nepoznati pristupi prirodi« (R. Bošković) znanstvenika i izlaganja otkrića njenih tajnih zakonitosti stoje u sprezi s pjesničkim darom. Značenje tog sjedinjavanja, ne pukog populariziranja određenog filozofskog odnosno znanstvenog sistema (kako primjerice Šrepeš čita Staya, koji je za njega »u prvom redu ipak samo didaktik«⁸, u ovom slučaju Descartesa kao oca moderne filozofije i Newtona koji su, kao što to zna Descartes kaže E. Gilson, »živjeli kroz mišljenje i za mišljenje«, pokazuje se u obzoru autora filozofskog epa 18. stoljeća, ali se to također odnosi i na opuse latinističkih pjesnika u kojima ovi obrađuju dominantne filozofske teme toga razdoblja⁹: u svojim pjesničkim

igramama, »lusus poetici«, Ignjat Đurđević (jedan od spomenute četvorke), filozof po obrazovanju (a pjesnik po sudbini, kako će sam za sebe reći): pjesnici koji se isto tako bave i znanstvenim radom poput Vice Petrovića, autora refleksivno-moralističkih epigrama, Rajmund Kunić, đak R. Boškovića koji u jedinstvu uma (*ingenium*) i umijeća (*ars*) vidi osnovu i pretpostavku znanstvenog napretka, ističući opći duh univerzalizma kojemu sa svoje strane pridonosi filozofija i umjetnost (pjesništvo)¹⁰: Brne Zamanja (Džamanjić), također Boškovićev đak, filozof po zvanju koji, hvaleći znanje i oštroumlje, u društvo mudrih uvrštava i domaće pjesnike, Gundulića, Đurđevića i Staya, afirmirajući jedinstvo pjesništva i mudrosti, u čijim se stihovima pokazuje njegova otvorenost i poznavanje filozofskih učenja antike i mislitelja 17. i 18. stoljeća¹¹. Za razliku od same pjesničke prakse u kojoj se isprepliće filozofska i znanstvena tematika, teorijska svijest oštro dijeli područja pjesničkog i znanstvenog diskursa: tako će primjerice Fortis u jednom svom pismu Tomi Basiljeviću, 1788. g. ustvrditi kako je »pjesnička umjetnost na svom pravom mjestu za stolom, u veselim društvima, u župi, u dražesnom Trstenu, ali nikada u ozbiljnim znanstvenim skupovima«¹².

Filozofski nazor razdoblja, sveobuhvatni uvid u istinsku bit svijeta i čovjekovog duhovnog bića koji se obilježava epohalnim obratom zapadnoeuropskog načina mišljenja sadržan je u novovjekovnom modelu znanja iskonskog i prirode i u idealu znanstvene istine, racionalnoj ideji znanosti koja se očituje u različitim pogledima i tendencijama (racionalno i iracionalno, vjera i razum, osjetilnost i razum). Uza sve razlike moguće je u djelima umjetnosti, znanosti i filozofije raspoznati elemente jedne zajedničke svijesti toga razdoblja, utemeljenoj na filozofskoj osnovi koja se pokazuje u nastojanju oko uspostave zajedničke slike svijeta.

Tražimo li značajke općeg duha razdoblja 18. stoljeća, naći ćemo ga ne samo u ukrštanju različitih, nehomogenih filozofskih struja nego i u likovnim i književnim poetikama koje raskidaju s prošlostoljetnom tradicijom a koje ukazuju na prisutnost dva svijeta: akademizma, koji slavi antički olimpizam i arkadijski elegijski mitološki panteon, mješavinu religiozno-moralističke spiritualnosti i senzualnosti, i nove, otvorene slike svijeta koja svoj izraz nalazi u ironiji, satiri i karikaturi onog prvog.

Te se značajke kao izraz nove slike svijeta iskazuju kako pohvalom razumu, tako i intuiciji, iskustvu i osjetilnosti, pohvalom čovjeka kao umnog bića ali i novovjekovnom sumnjom u granice ljudskog znanja. Vjera u sposobnosti ljudskog uma oplemenjenog filozofijom, težnja za istinom, kako znanstvenom tako i

umjetničkom, koja nastoji biti nalik znanstvenoj, njen organon, nalazi svoju filozofsku formulaciju u stihovima latinističkih pjesnika: urođenim ljudskim idejama spoznati jednu vječnu i nužnu univerzalnu istinu svijeta, njegovu svrhovitost i umnost, univerzalnu prirodnu zakonitost i kroz to vječne zakone uma ali i sveopću ljepotu i harmoniju. U tezama filozofskih pisaca, u doživljaju i svjetonazoru pisaca, u njihovoj otvorenosti modernim idejama u europskoj filozofiji i znanosti (tumačenja Newtona, Descartesa, Malebranchea i dr.), prijevodima i djelima (F. Jambreković, K. Bedeković, J. Zanchi, F. Zdelar, T. Bassegli, N. Kralić), odražava se opća enciklopedijska težnja stoljeća za cjelinom znanja, umijeća, umjetnosti, vjere, te primjenom znanja kao pretpostavke usavršavanja u ljudskom životu kako bi se ovladalo *istinom* (ideal uma kakav se reflektira u Kantovom idealu ozbiljenja moralnog zakona).

U duhovnom vidokrug novovjekovnog kartezijanstva, u čijem se znaku dadu odčitati neka vjekovna pitanja mišljenja (o prirodi, životu, Bogu, duši, tijelu) i dileme (kao što je dilema o ljudskom i beskonačnom razumu) kroz teološke, filozofsko-estetičke i etičke rasprave (o istini, ljepoti, harmoniji svijeta i prirode, nerazorivoj naravi tvorca, najvišem Dobru, Vrlini i smislu ćudoredne besmrtnosti) ali i temeljni pojmovi europske znanosti, dominira vjera u napredovanje ljudske spoznaje, napredovanje u beskonačno. »Sve nauke nisu ništa drugo do mudrost ljudska, ma koliko bili različiti predmeti, na koje se ona primjenjuje i koja se zbog njihove različitosti ne mijenja, baš kao ni svjetlost Sunca zbog raznolikosti stvari, koje osvjetljava, ne može se raditi o tome da se duhovima propisuju ma kakve granice«, piše R. Descartes¹³.

U latinski pisanim filozofsko-teološkim traktatima hrvatskih autora 18. stoljeća, u raspravama o biću i ljudskoj prirodi, o odnosu tjelesnog i duševnog, materije i duha, kozmičke determiniranosti i ljudske slobode, o sveopćoj djelotvornosti božanskog, sadržane su značajke koje upućuju na filozofska usmjerenja (npr. empiristička, metafizička, skolastičko-aristotelovska, peripatetička prirodno-filozofska, posebice postavke Aristotelove moralne filozofije — filozofije o ljudskim stvarima, kako je on sam određuje u svojoj »Nikomahovoj etici«) ali i transformirana idejama i teorijama novovjekovne europske znanosti i filozofije. U funkciji prosvjetiteljstva nastaju djela filozofske i teološke knjižne i rukopisne baštine, brojni etičko-moralni kompendiji i rasprave o ljudskom intelektu, božjem sveznanju i volji (*scientia Dei, divina voluntas*), intelektu i odnosu spoznaje i znanja (*cognitio — scientia*; za *scientia*, Kačić se primjerice koristi nazivom

umstvo). O koristi filozofiranja, ne ispraznoj mudrosti kao mudrosti nego praktičnoj filozofiji, obogaćenju života, govore već, da podsjetimo, i djela pisaca književnog (i moralističkog) humanizma od 15. stoljeća, Marka Marulića i Frana Trankvila Andreisa do 18. stoljeća. Svi ti naime u harmoničnoj i svetoj mudrosti vide životni ideal kojim se čovjek približava najvišem miru, blaženstvu i sreći. Andrija Dorotić posve kartezijanski (u duhu Descartesovog ideala znanosti i njegove reforme znanja) ističe kako nema ničeg prijatnijeg i korisnijeg od filozofiranja i bavljenja znanostima (»Nihil enim quidquam jucundius, nec in rem publicam utilius esse potest quam philosophari, scientiasque rite, ac sanese tractare«¹⁴).

U svom spjevu Benedikt Stay ističe misao o tome kako samo filozofija može učiniti čovjeka sretnim, zahvaljujući *prirodnom svjetlu uma* (Descartesov *res cogitans*), *razumu* kao temelju kojim se prozire *umni poredak svijeta*, prirodna zakonitost i red materijalnih supstancija (*res extensa*) kao ogledalo božje dobrote, savršenstva i kontemplacije beskonačne božanstvenosti prirode. Tako čitavu jednu knjigu svog spjeva, onu šestu, posvećuje Stay raspravljanju etičke problematike, sljedno kršćanskom učenju o Dobru i čovjekovom mudru životu koji se sastoji u njegovoj prirodjenoj težnji ka znanju, životu u skladu s krepostima.

Stayevo pjesničko izlaganje osnovnih filozofskih problema stoljeća kroz razlaganje novog pojma realiteta, zbilje i prirode svijeta — kako ga određuje Descartesova i Newtonova filozofija, i u genijalnoj sintezi, genijalnom konstruktivnom sliku svijeta Boškovićeve prirodne filozofije¹⁵ — svjedoči o općem stanju domaće kulturne, duhovne, isto tako i estetske svijesti, širenju i poznavanju novih duhovnomisaonih tokova i razvoja europske filozofije i znanstvenih teorija ali i o uključenosti hrvatskih pisaca i mislitelja u europski kulturni dijalog.

Filozofske ideje prosvjetiteljstva utjecale su na razvoj hrvatske filozofske misli kao i na razvoj osamostaljivanja pojedinih područja znanosti i doživjele su različitu recepciju u djelima hrvatskih latinista 18. stoljeća — kroz prijevode filozofskih djela, njihove prikaze i kritičke analize, enciklopedijski pisanih djela npr. Josipa Zanchija i drugih. U njima se očituju idejna previranja vremena i različiti stavovi spram novih slobodoumnih ideja koje se šire Europom, posebice francuskih prosvjetitelja i enciklopedista. Ti stavovi variraju, idući od podržavanja i prihvaćanja nekih gledišta i filozofema pa do otvorena suprotstavljanja, javnih diskusija i zabrana širenja nekih ideja i cenzuriranja djela (primjerice Helvetiusa, Rousseaua i Macchiavelija u Dubrovniku krajem stoljeća). Tako se u stoljeću

racionalizma izriče i dvojba u moć razuma kao vrhovnog suca u svemu i naglašava uloga sfere emocionalnosti, moralnog i osjećanje lijepog kao pokretačkih snaga čovjekova djelovanja. U cjelini se može ustvrditi da im je u načelu strana kako svaka intelektualna pretjeranost, afektirana duhovnost, sofisticirana nadriučenos, tako i apstraktni skolasticizam kojemu se najčešće suprotstavlja praktička, životna filozofija. Tako primjerice Voltaireova djela filozofski obrazovan Rastić (Resti) drži suhoparnima a Rousseauovu »Novu Heloizu« drži »preafektiranom pripovijetkom«, piše satire i rugalice, osuđuje filozofska djela francuskih enciklopedista kao razvratna, zla i štetna za vjeru i moral, za svete običaje (»Cacodaemon«), francuski narod u cjelini naziva komedijanskim, narod mudraca, etimologa i leksikona, ismijavajući filozofe kao kiklope mudrosti (»Plato«, »Philosophi«, »Ad librum suum«), dodjeljujući im mjesto u prvom krugu podzemlja¹⁶. Kunić piše pohvalu gradu svjetlosti, mudrosti, umijeća i izuma, imajući simpatije za Voltairea, »rugača višnjih«, ali ga pritom ipak ironizira kao nesretnika koji je samog sebe usmrtio svojom pameću (»Volteri tumulus«). Ruđer Bošković u svojim pismima jasno izražava svoj negativni stav spram ideja Voltairea i Rousseaua koji ga kao katolika skandaliziraju, ali ipak »ne mogu obmanuti kršćanskog geometra«¹⁷. Stilsku umješnost Rousseaua i živahnost Voltairea, »Febov plam«, ističe R. Bošković u svojim galantnim latinskim epigramima pjesničkim igrama u koje ugrađuje svoju prirodoznanstvenu sliku svijeta, svoja učenja i filozofske spoznaje o sudbi i slučaju (držeći ih ispraznim pojmovima), duši, Bogu, materiji, čovjeku i univerzumu. Hrvatskoj znanosti o književnosti predstoji još prosudba književnog opusa Boškovićevo, njegovih latinskih pjesničkih i prozних djela (putopisi, epigrami, soneti, ep, ekloge, elegije i dr.) ranog njegovog, rimskog arkadijskog razdoblja, 1735-1756¹⁸, u kojemu piše stihove s prirodoznanstvenom (astronomija, geometrija, o pomrčini Mjeseca, Sunčevim pjegama) i mitološkom tematikom (o Saturnu i Jupiteru), te njegovog kasnog, pariškog razdoblja (1775-1782). U njima se očituje sva mašta, senzibilitet i ekspresivnost Boškovićevo pjesništva, ogledalo ukusa i života vremena koji pulsira u umjetnosti tog doba, primjerice u jeziku dekorativnog anegdotalnog dvorskog slikarstva kao i djelima izuzetnih osobnosti (poput našeg Benkovića). Hrvatska znanost o književnosti i književna teorija, isto tako kao i proučavatelji estetičkih doktrina 18. stoljeća valjali bi se pozabaviti Boškovićevo poimanjem fenomena književnog stvaralaštva, estetičke doživljajnosti, ljepote i odnosom filozofije i pjesništva. Sve je to do danas ostalo po strani hrvatskog znanstva o

književnosti uz nekoliko iznimaka: Franje Račkog koji je već upozorio na književnu vrijednost Boškovićevu¹⁹, Mirka Breyera²⁰, a u novije vrijeme pristupa Boškovićevom pjesničkom i versifikatorskom djelu, Branimira Glavičića²¹ i Divne Ježić²². U cjelini moguće je reći kako je hrvatska književna historiografija ostavila po strani, previdjela ovaj značajan vid Boškovićeve stvaralaštva. Tako u svojoj »Povijesti hrvatske književnosti«, 1913. g., Branko Vodnik u poglavlju »Dubrovački latinisti« spominje Boškovića kao matematičara, fizičara, astronoma i filozofa, a Antun Barac kvalificira bez ikakvih daljnjih potkrijepa Boškovića stihotvorcem. Mihovil Kombol koji daje opću negativnu ocjenu dubrovačke kulturne sredine 18. stoljeća (Dubrovnik je, kako kaže, »više grad uspomena nego izvornoga stvaranja«), isto tako i djelovanja domaćih crkvenih redova, isusovaca, pavlina, franjevaca, smatrajući ih »skromnim prosvjetnim ognjištima«, tumači Boškovićevo pjesništvo kao »samoobmanu velikog učenjaka«²³. Sve to daje to više povoda za utemeljeno znanstvenokritičko, književno i estetsko tumačenje i prosudbu književne i kulturno-povijesne vrijednosti R. Boškovića i njegove poetike u corpusu hrvatskog latinizma²⁴.

Na ulogu znanja i duhovnog nauka upućuju kako djela latinista tako i kajkavskih pisaca 18. stoljeća. O »hasnovitoj« mudrosti i o »nauku praktičnom i moralskom« govore mudroznančeve pripovijetke M. A. Relkovića koji mudrace smatra vođama naroda (»Mudraci jesu pravi plemići i prava gospoda svakomu narodu«)²⁵ izražavajući time racionalističke tendencije stoljeća, kao i u djelima latinista i cjelokupnom njihovom filozofijskom i znanstvenom radu.

Đuro Ferić, pisac »Disticha moralia«, pjesničkom će pohvalom znanja (ponavljajući stari obrazovni ideal humanista o životu kao učenju, i neukosti, slici smrti, »vivitur in studiis, inscitia mortis imago est«), afirmirati ujedno vječni filozofski ideal mudraca koji upravlja svime, koji će svoje novo značenje i smisao zadobiti u filozofiji 18. stoljeća, kroz pohvalu razumu i mudrosti, i svoje različite konkretizacije u stoljeću racionalizma, u ideji o intelektualnoj i duhovnoj nezavisnosti, duhovnoj slobodi — slobodi čovjeka kao etičkog, moralnog bića, slobodi njegova izbora, potom i pjesničkoj i znanstvenoj slobodi.

Praktička moralno-didaktička tendencija javit će se međutim i kao sastavnica mnogih vjersko-teoloških disputacija pisaca 18. stoljeća, primjerice Jeronima Filipovića, Benedikta Zebića, Andrije Jamometića²⁶, i u djelima filozofsko-antropološkog sadržaja franjevačkih pisaca (B. Ribarović, P. Bujas, F. Lastrić i drugi). Dubrovčanin Vice Petrović, jedan među brojnima koji su obdareni

osobitim oštroumljem, filozofski i teološki obrazovan, upućujući svoje stihove Benediktu Stayu, »drugom Lukreciju«, izložitelju Descartesova nauka, zaokupljen je promišljanjem o najvišem i jedinom Dobru, i piše sa svrhom, kako sam kaže, da se »nedjela svijetom ne razulare i da uzdama obuzdam zla« (»Scribo etiam, prave ne facta licentius errent, Utque aliqua injiciam debita frena malis«²⁷. Misao o pjesmi kojom se prenose kreposti (»carminibus virtus traditur«), iznosi također i R. Kunić²⁸, i koji u svojim pjesmama moralizatorsko-edukativnog karaktera opjeva neke ličnosti — uzore kreposti (»De laudibus S. Aloysii Gonzaga...«).

U metafizičko-teološkim spekulacijama 17. i 18. stoljeća središnje mjesto zauzima spoznajna problematika: pitanje mogućnosti spoznaje ustrojstva svijeta i ljudske prirode, shvaćene kao jednog od slučajaja prirode uopće (i u tom okviru dileme koja se javlja: čovjek kao sloboda, odnosno čovjek kao razum, ili antinomično biće čovjeka); nadalje pitanje svijeta, fenomenalnog, u kojemu vlada kauzalnost i noumenalnog, slobode i moralnog zakona; odnosa Boga i svijeta, Boga izjednačenog s voljom i mudrošću, sveznajućom, vječnom beskonačnom supstancijom, načelom univerzuma (Bog-geometar u Voltairea), čovjeka, u kojemu leži načelo njegovih djela, te osjetilne i pojavne raznolikosti svijeta, načela, osnovnih uzroka stvari, duha i materije, kauzaliteta i finaliteta. Temeljna filozofsko-antropološka orijentacija profilira se u istraživanjima i ogledima o ljudskom razumu, sigurnosti ljudske spoznaje i stvaralačke moći uma. Pjesnici, potaknuti žarom znanja, pišući o prirodnim uzrocima stvari, na tragu filozofa, ljubitelja mudrosti, pridonose istom nastojanju. Tako u svojoj elegiji Rajmundu Kuniću, Brno Zamagna ističe ljubav pjesnika da »...oštrim umom istražuju Naravi tajne, Učeni da ih u spjev slože«²⁹. Središnje pitanje — ljudske spoznaje — koje sebi postavlja filozofija, ostat će tako osnovom svih drugih na koja će tražiti odgovore novovjekovna matematička i prirodna znanost i na kojoj će se zasnivati mogućnost izgradnje samog sustava znanja. Odgovore koje daju mislitelji upućuju na teškoće mišljenja u pogledu odnosa dviju sfera čovjekova života i mišljenja, racionalne i emotivne, ideja i svijeta; spoznajnoteorijskog realizma i idealizma; metafizičke pretpostavke iskazivanja jedne apsolutne istine o bitku idu usporedo s pojavama nove znanosti o prirodi. Dovoljno je podsjetiti na Humeovu pripomenu o Newtonu glede njegovih principa koje uzima iz iskustva, te s druge strane na odnos iskustva i razuma, u tradiciji europske filozofije od Lockea (zasnivanje morala na razumu), Humea (koji u svojim estetičkim shvaćanjima uz razum ističe i osjećaj i ukus kao značajke ne samo glazbe i pjesništva nego i

filozofije!) do Descartesa, Kanta i našega Boškovića koji svojim sistemom daje vlastiti odgovor na pitanje koje sebi filozofi odvajkad postavljaju, o postojanju svijeta i mogućnosti njegova umna spoznavanja, razumijevanja i objašnjenja, o odnosu ljudskog osjećanja i mišljenja³⁰.

Diveći se svjetskom ustrojstvu i Božjoj prirodotvornosti promisli, u svom (metafizičkom) dodatku »Teoriji prirodne filozofije« (»Theoria Philosophiae naturalis«, 1763), u raspravi »O duši i bogu« (»Appendix ad Metaphysicam pertinens De Anima et Deo«), Bošković piše: »Zaista samo onaj ne može uočiti neizmjernu moć, mudrost i dalekovidnost božanskog Stvoritelja, što nadilazi svako ljudsko shvaćanje, tko je potpuno umno oslijepio ili je sebi oči iskopao i otupio oštricu svog uma, tko zatvara svoje uši da ne bi čuo nešto od prirode koja svugdje više svojim vrlo snažnim glasom...« (»Ille profecto unus immensam Divini Creatoris potentiam, sapientiam, providentiam humanae mentis captum omnem longissime superantes, ignorare potest, qui penitus mente caecutit, vel sibi ipsi oculos eruit, et omnem mentis obtundit vim, qui Natura altissimis undique inclamante vocibus aures occludit sibi, ne quid audiat...«). A sve to je, nastavlja Bošković dalje, »za naše potrebe...«, »tko je upravo nas, među beskonačnim brojem ljudi koji su isto tako mogli postojati, izabrao već od početka svijeta i rasporedio sva gibanja što služe oblikovanju organa kojima se služimo i osim toga što pridonosi čuvanju i održanju ovog života i svim njegovim potrebama i užicima«³¹.

Ne dijeleći (determinističko) stajalište Leibnizovo o ovom svijetu kao naj-savršenijem od svih, u kojemu Bošković vidi ukidanje slobodne volje bića koje posjeduje najviše determinativne moći, a koje se, prema Boškovićevoj filozofskoj slici svijeta posvud očituju, posebice u razmatranju prirode — kako piše na početku svoje nove teorije prirodne filozofije, u posvetnoj poslanici Kristoforu grofu de Migazzi, kardinalu i biskupu Vacza, u Beču, 1758. godine, Bošković piše: »Mirum enim, quam belle ab ista consideratione Naturae ad caelestium rerum contemplationem disponitur animus, ad ipsum Divinum tantae molis Conditorum assurgit, infinitam ejus Potentiam, Sapientiam, Providentiam admiratus, quae erumpunt undique, et ubique se produnt« (»Zaista pravo je čudo kako promatranje prirode divno upućuje duh na promatranje nebeskih stvari pa se ovaj uzdiže k božanskom Tvorcu tako velikog svemira diveći se njegovoj moći, mudrosti i providnosti koje odasvud izbijaju i očituju se svugdje«)³².

Kako u filozofskoj (ontološkoj, kozmološkoj i moralno-etičkoj), tako i teološkoj problematici 18. stoljeća, istraživanjima o univerzumu, prirodi i čovjeku,

istraživanja i ogledi o ljudskoj diskurzivnoj moći, pohvale razboru i umu i najvišem božanskom *ratu* imaju svoje praktičko-filozofsko uporište: življenje u skladu s umom, razborom i istinom: filozof je taj koji, potican umom i razumom, promišljanjem i suđenjem, znanjem, starim humanističkim idealom, još od 15. stoljeća nadalje, ostaje tragalac istine, svagda u funkciji čovjekova života.

Tako su, na različite načine, u didaktičkom spjevu, filozofskoj raspravi, teološkoj disputi, skolastičkom kompendiju, znanstvenoj raspravi, političko-povijesnom spisu, filozofskom komentaru, popularnom štivu ili enciklopedijskom izvratku koji se koristi kao priručnik, ali isto tako i u kratkim oblicima, epigramu, satiri, poslanici ili pjesničkom distihu hrvatskih latinista 18. stoljeća, sadržana neka od temeljnih prirodoznanstvenih i filozofskih pitanja vremena. To su kako posve određena praktička pitanja, tako i ona filozofskog, fizikalnog, astronomskog sadržaja, refleksije o uređenju svijeta i kozmosa, božanstvu, besmrtnosti, ljudskom životu, sreći, slobodi, ljepoti, istini, ljubavi, mržnji i niza drugih.

Koliko se na ta prva i konačna, vječna pitanja čovjeka u filozofskom stoljeću pokušalo odgovoriti uzvišenošću ljudskog razuma, spoznajnim moćima, a koliko pouzdanošću vjere kao konačne i spasonosne moći, te koliko je sumnji preostalo, valja potražiti odgovore u još neistraženim segmentima filozofske baštine hrvatskog latinizata ovog stoljeća.

Možemo zaključiti kako su hrvatski pisci i filozofi ovoga razdoblja, prosvjetni radnici i znanstvenici, teoretici crkvenog prava, tumači moralnog bogoslovlja, kao i svi oni drugi koji u to vrijeme pišu za nauk i prosvjećenje hrvatskog naroda, bili ne samo živim sudionicima općeuropskog kulturnog i duhovnog dijaloga, nego i njegovi pokretnici, nositelji novih znanstvenih ali i općekulturnih, društvenih pa i političkih ideja.

Pokušali smo naznačiti kako hrvatska književno-kulturna i filozofska baština 18. stoljeća nije bila, kako neki smatraju, tek životarenje skolastike po domaćim samostanima, nego svjedočanstvo znanja i kulture, erudicije i ogledalo duhovne razine i živosti mišljenja³³. Ne samo da je domaća sredina bila dobro obaviještena i upoznata s novim europskim strujama europskog mišljenja, nego je i živo, premda ne uvijek i napredno, kritički, reagirala, tumačila, prihvaćala strane ideje. Uza sve to valja respektirati rezultate domaće i svjetske historiografije na osnovi kojih stječemo spoznaje o nemalenom značenju koje je hrvatski latinizam u cjelini odigrao »u duševnom životu hrvatskog naroda«³⁴.

BILJEŠKE

- ¹ *Ad Benedictum Stay...*, *Hrvatski latinisti II*, PSHK., knj. 3, Zagreb 1970, str. 274/5.
- ² Ivan Supek, *Ruđer Bošković, vizionar u prijelomima filozofije, znanosti i društva*, Zagreb 1989.
- ³ *Hrvatski latinisti II*, op. cit., str. 326-328.
- ⁴ F. Zenko, *Fundamentalno-filozofijski horizont Boškovićeve »teorije«?*, u: *Filozofija znanosti Ruđera Boškovića* (Radovi simpozija Filozofsko-teološkog Instituta DI, Zagreb 1987, str.175-192; M. Belić, *Boškovićeve nauka o finalnostivrijedan doprinos metafiziци*, ib., str. 193-227.
- ⁵ V. R. Maixner, *O Akademiji Miha Sorkočevića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, Zagreb 1952, knj. 23, str. 59.
- ⁶ Z. Posavac, *Povijesni susret umjetnosti i znanosti*, Croatica IX, Zagreb 1978, 11-12, str. 107-137.
- ⁷ O tome usp. objekcije Zlatka Posavca u knjizi *Estetika u Hrvata*, Zagreb 1986, str. 125.
- ⁸ M. Šrepel, *Stay prema Lukreciju*, Rad JAZU, knj. 124, Zagreb 1895, str. 189-228.
- ⁹ V. Vladimir Gortan, *Hrvatski latinisti u XVIII stoljeću*, Mogućnosti XXV, Split 1978, 2/3, str. 121-127; V. Filipović, *Hrvatski filozofi latinisti XVIII stoljeća*, ib., str. 128-136.
- ¹⁰ O filozofsko-estetičkim nazorima neoklasicizma i R. Kunića, v. Zlatko Posavac, *Izvori neoklasicizma, prilog povijesti estetike 18. stoljeća*, op. cit., str. 103-137.
- ¹¹ Brne Đamanjić, *Ad Benedictum Stayum, virum clarissimum quotque amplissimum preaesulem*, *Hrvatski latinisti, II*, str. 562.
- ¹² R. Maixner, *O Akademiji Miha Sorkočevića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, Zagreb 1952, knj. 23, str. 59.
- ¹³ R. Descartes, *Praktična i jasna pravila rukovođenja duhom u istraživanju istine*, Beograd 1952.
- ¹⁴ Navod prema monografiji D. Barbarića, *Filozofija Andrije Dorotića*, Zagreb 1987, str. 47.
- ¹⁵ U tom smislu ističe F. Zenko kako je »posredovanjem J. R. Boškovića, kao jednoga od prvih istaknutih i gorljivih 'kontinentalnih njutnovaca' (prema navodu u Encyclopaedia Britannica), aristotelizam bio zamijenjen njutnizmom u hrvatskim isusovačkim visokim učilištima«, usp. F. Zenko, *Razvoj filozofije u hrvatskim isusovačkim učilištima i u djelima hrvatskih isusovačkih filozofa i filozofskih pisaca u 17. i 18. stoljeću*, u: *Isusovci u Hrvata*,

zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata, Zagreb, 1992, str. 10.

¹⁶ U. Appendini, *Carmina selecta illustrium Ragusinorum poemata*, 1811.

¹⁷ V. Varičak, *Ulomak Boškovićeve korespondencije*, Rad JAZU, Zagreb 1911, knj. 185, str. 258/9.

¹⁸ *Arcadum Carmina*, Romae 1721, altera pars, 1756.

¹⁹ F. Rački, *Život i ocjena djela Rugjera Josipa Boškovića*, Rad JAZU, 87, 88, 90, 1887, 1888.

²⁰ M. Mreyer, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*, Zagreb 1904, str. 93-99 (»Rugjer Bošković kod Žavera vojvode Saksonskog«), 100-106 (»Versi fatti dall'Abbate Ruggiero Boscovich in settembre del 1772«).

²¹ B. Glavičić, *Poetske i versifikacijske odlike spjeva De Solis ac Lunae defectibus Ruđera Boškovića*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa o Ruđeru Boškoviću, Dubrovnik, 5-7. 10. 1987, Zagreb 1991, str. 175-185.

²² D. Ježić, *Ruđer Bošković, le poete des Eclipses*, u: *Ruđer Bošković*, Annales de l'Institut Français de Zagreb, n. 3, Zagreb 1983, str. 255-271.

²³ A. Barac, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb 1959, 2. izd., str. 67; M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do Preporoda*, Zagreb 1961, str. 337.

²⁴ U novije se vrijeme, u okviru svog proučavanja filozofskog i znanstvenog rada R. J. Boškovića, njegovim pjesničkim stvaralaštvom i Boškovićevo »samosvojnom poetikom« bavi Ivica Martinović, na osnovi uvida kako u bogatu književnu ostavštinu tako i proučavanja (i prevođenja) Boškovićevo epigramskog opusa, v. I. Martinović, *Ruđer Josip Bošković, Između Marsa i Venere* (knjiga u tisku).

²⁵ *Djela M. A. Relkovića*, JAZU, Zagreb 1916, SPH, knj. XXIII.

²⁶ Prema povijesnim i kodikološkim opisima rukopisa franjevacca Provincije Bosne Srebrenje i Makarske što su ih sačinili J.Božitković, *Ljetopisne bilješke*, Bogoslovska smotra 1925, 13, 1926, 14, te V. Kapitanović, *Franjevačka knjižnica u Makarskoj*, zbornik *Franjevačka visoka Bogoslovija u Makarskoj*, Makarska 1989, str. 108-173, isti, *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke Bogoslovije u Makarskoj*, Makarska 1993; v. također podatke koje u filozofsko-teološkoj građi 17. i 18. stoljeća donosi isti autor u članku *Testi scottistici d'insegnamento filosofico-teologico nella Provincia del S. S. Redentore in Croazia nei secoli XVII e XVIII*, *Antonianum* 67, Roma 1992, str. 240-304.

²⁷ Vice Petrović, *Što imam s vama (Quid michi vobiscum)*, *Hrvatski latinisti*, II, PSHK, knj. 3, Zagreb 1970, str. 262/263.

²⁸ R. Kunić, *O čitanju pjesnika (De legendis poetis)*, *Hrvatski latinisti*, ib., str. 524/5.

²⁹ B. Đamanjić, *Rajmundu Kuniću, svom bivšem učitelju (Ad Raymundum Cunichium, suum olim magistrum)*, *Hrvatski latinisti*, ib., str. 584/5

³⁰ Od vrlo opsežne domaće literature o Boškovićevom prirodnofilozofijskom opusu u ovom kontekstu upućujem na monografsku obradu R. Boškovića, djelo Žarka Dadića, *Ruđer Bošković* (s prij. na engl. J. Paravić), Zagreb 1987, posebice poglavlje u kojem autor raspravlja o prirodoznanstvenim i prirodnofilozofskim gledištima Boškovićeve doba (str. 13-21), te »O Saturnu i Suncu, Mjesečevoj atmosferi, o zvijezdama stajaćicama... o jednoj poemi« (str. 140-145).

³¹ J. R. Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, s pretiskom izvornika i prijevodom J. Stipišića, Zagreb 1974, str. 261.

³² *ib.*, p. IX.

³³ M. Korade, *Filozofska i prirodoznanstvena djela profesora filozofije u 18. stoljeću*, »Vrela i prinosi«, 1990/91, 18, str. 21-67.

³⁴ T. Šrepeš, *O latinskoj poeziji Junija Restija*, Rad JAZU, Zagreb 1893, knj. 37. str. 100.